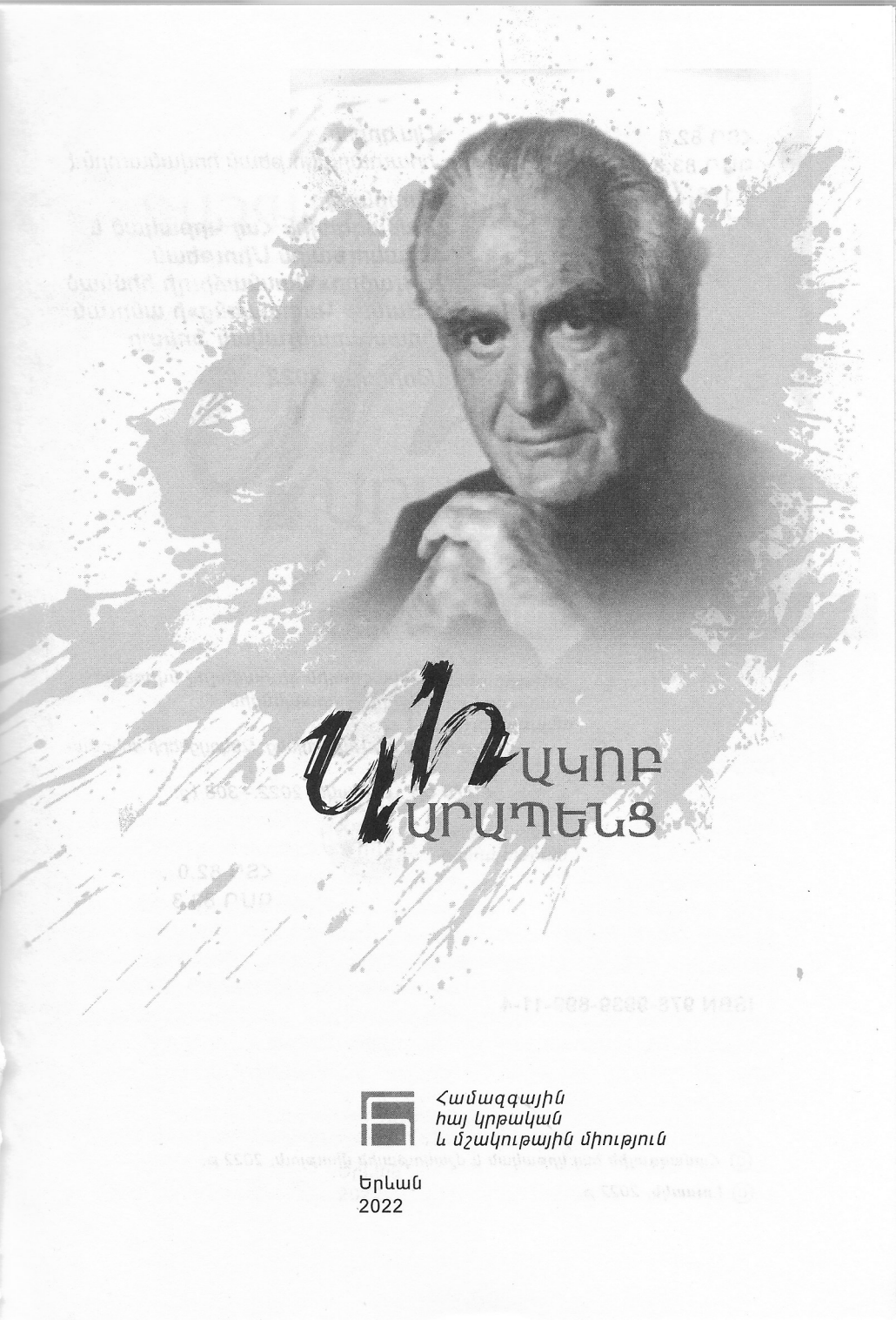

ՄԻԱԿՈՒ ԱՐԱՄԵՆՑ

Համազգային
իայ կրթական
և մշակութային միություն

Երևան
2022

Մերձավորարկյան լեզուների և մշակույթի
գիտությունների դոկտոր

«ԱԵԾ ՈՍՏԱՎՆՆԵՐԻ ԹՈՅՈՒՔՈՅ»-Ի ԱԵԾ ԲՈՒՆՈՒՎԾ ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ԱՔԱՌՐԱԿԱՆԸ

Մօտեցումն համապարփակ ուսումնասիրության փորձ չէ, նեղ բնույթ ունի: Լուսարձակի տակ եմ առել Կարապենցի գրականության մէկ երեսակը (aspect-ը) միայն: Յեղասպանագիտության տեսանկյունից եմ դիտարկել Կարապենց երեւոյթը: Stanley Fish-եան վարկածի հետեւութեամբ (Readers' Response Theory), փորձել եմ հայոց ցեղասպանության մասին իմ իմացութիւնն ու գրականագիտական փորձառութիւնը ընթերցմանս¹ հիմք ծառայեցնելով կարապենցեան գանձարանի վրայ մի բան աւելացնել, եւ աւելին՝ իմ համեստ ներդրումով մի որեւէ չափով ընթերցողին մօտեցնել Կարապենցի գրականութեանը, որ տակաւին իր արժանի տեղը չի գտել հայրենի գրականութեան պատմութեան անդաստանում²:

Ի հետեւումս Roland Barthes-ի զատորոշած *lisible* եւ *scriptable* գրականութեան տեսակների³ Կարապենցի գրականութիւնը, հակառակ

1 Ընթերցում բառը՝ իր ամենալայն նշանակութեամբ, որ ենթադրում է նաեւ իմաստային ցանցի քաբտում, մեկնաբանում, այսինքն՝ ըստ Stanley Fish-ի, ընթերցողը աքտիօրէն մասնակցում է ստեղծագործութեան հոլովոյթին եւ ըստ իր *a priori* գիտելիքների եւ փորձառութեան, հարցադրումի է ենթադրում թեքստը, երկխօսութեան մէջ մտնում թեքստի հետ ու նրանից ստացած պատասխանին արձագանքելով՝ թեքստը լրացնում:

2 1989-ին, Հայաստանում, իր վերջին այցի ընթացքում, Կարապենցը արտայայտուով է իր գործերը Հայաստանում հրատարակուած տեսնելու իր ցանկութիւնը: Դա մինչեւ 1994 դեռ չէր իրականացել:

3 *S/Z (Tel Quel)* (1970) աշխատութեան մէջ, Roland Barthes-ը երկու տեսակի գրական թեքստ է բնորոշում, *Lisible* (անգլերէնով՝ *Readerly*) եւ *Scriptible* (անգլերէնով՝ *Wri-*

իր պարզ ու դիրքմբռնելի լեզուին եւ ոչ բարդ կառոյցին, պիտի դասեմ Roland Barthes-ի երկրորդ խմբաւորման մէջ, որ իմաստային բարդ ցանց է ենթադրում ու նկարագրում իւրաքանչիւր երեւոյթի ետին գոյութիւն ունի պատճառ-հետեւանքի բարդ մի իրադրութիւն՝ արժանի աշխուրջ քննարկման եւ հանգուցալուծման: Հաստատում եմ, որ Կարապետի գրականութեան նուիրումն այս գիտաժողովը եւ այդ ծիրում կատարուած ուսումնասիրութիւնները կը գան լրացնելու այդ բացը: Չէ՞ որ որքան ընթերցող՝ այնքան ընթերցում⁴:

Մենք զաւակներն ենք Դեր-Չորի

Կարապետին եւ դիտարկում եմ որպէս հայոց ցեղասպանութիւնը վերապրող՝ երկրորդ սերունդի ներկայացուցիչ: Ի հարկէ անկախ այն փաստից, որ նրա մայրը 1918-ի Ուլմիոյ կոտորածների վերապրող է եղել, մազապուրծ ազատուել ու Թաւրիզ է ապաստանել: Կարապետը ուշ է ծանօթացել մօր անցեալին, կարդացել իրեն բոլորովին անծանօթ եւ մօր մահից յետոյ իր ձեռքն ընկած նրա անաւարտ յուշերը, ու այդ ժամանակ միայն կարողացել է հասկանալ մօր հոգում բուն դրած անդառնալի կորստի անամոքելի վիշտը: Ասացի անկախ այդ փաստից, քանի որ նշանակութիւն չունի թէ քո ծնողը կամ ընտանիքիդ մի անդամը անցել է այդ կոտորածների գեղեցիկ թէ ոչ՝ trauma-ն, (Հայաստանում հոգեցունց են թարգմանել, որ շատ հարազատօրէն չի արտայայտում հոգու վրայ բացումը վերքի իմաստը, որով բացատրում է բառը այսօր: Գործածում է նաեւ «տրամա» ռուսերէն տարբերակը) փոխանցում է՝ եթէ մասնակից եւ պատկանածդ ընկերութեան կեանքին ու պատմութեանը: Հոգեվերլուծաբան Զաք Դանիէլեանը, հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքներն ու ներգործութիւնը քննութեան առնելով, հաստատում է, «Trauma-ն վարակիչ է բայց ան-

terly): Առաջին տեսակը պարզ եւ դիրքմբռնելի թեքստերն են, որոնք մէկ ու միակ իմաստ են ենթադրում: Երկրորդի պարագային թեքստի իմաստը այդքան ակնեղէ չէ եւ այն ըմբռնելու համար ընթերցողից որոշ ճիգ ու ջանք է պահանջում: Ըստ Barthes-ի, *Lisible* թեքստերը ներկայացնում են մի աշխարհ ուր կերպարների ինքնութիւնն ու բնութագիրը եւ դէպքերի ու իրադրութիւնների նշանակութիւնն ու հերթականութիւնը կարելի է դիրքութեամբ ըմբռնել: *Scriptible* թեքստերը գրական գործեր են բարդ կառուցուածքով եւ խճճուած իմաստային ցանցով:

4 Այստեղ տեղին է յիշատակել Անահիտ Արամունի Քէշիշեանի «Հակոբ Կարապետ, Աշխարհընկալումը եւ արվեստը» աշխատութիւնը (Երեւան, 1999), ուր համապարփակ մօտեցման յաջող փորձ է կատարուած:

*Even though your mother was a baby
in Worcester and safe
and your father a young soldier
in Mourad's mountains
and you a generation from being born
...even without a single
relative who lived to march,
lived past the march.
We are children of Der-Zor⁶*

Բարձրագույն կրթության իղձով ու նոր հորիզոններ նուաճելու ձգտումով Ամերիկա հասած Կարապետնցը այստեղ պիտի յայտնաբերեր իր նոր եսը, մի նոր հասկացողության գար ինքն իր հետ, բնորոշեր իր եսի յարաբերությունը տեղի հայ եւ ամերիկացի համայնքների հետ, ազդեր ու ազդուեր հայոց ցեղասպանության արդիւնքում ստեղծուած այս նոր գաղութի պատմութեան՝ անցեալի ու ներկայի մագնիսադաշտում:

Կարապետը ներծծուեց հսկայ Ամերիկայում մի բոտ հայ համայնքի յետ-եղեռնեան թնջուկային կեանքի մէջ, ապրեց ու տառապեց նրա տառապանքով: Իր տանջուած հոգու հանգրուանը փնտռեց ու չգտաւ: 1994-ին, 69 տարեկան հասակում, տառապալից մահով վախճանուեց ու փակուեց նրա կեանքի էջը, կանգ առաւ նրա ստեղծագործութիւնների հոսքը, որ վճիտ աղբիւրի պէս քիսել էր քառասուն տա-

6 "Why Sand Scorches Armenians" բանաստեղծությունից, որ "Tryptich" բանաստեղծությունների շարքից է: Տե՛ս: *About Time* բանաստեղծությունների ժողովածու (New York: Ashod Press, 1987), էջ 14:

րիներ, խօսել էր սփիւռքահայի սրտին, խօսել էր հայերէնով՝ մաքուր, հիւօթել ու հարազատ: Հարիւրաւոր հոգեհարազատ կերպարների ընդմիջից պարզել էր սփիւռքահային նրա հոգու հայելին. իսկ այդ կերպարների ամէն մէկի մէջ ապրում էր շնչում էր մի բեկորը իր իսկ փոթորկոտ հոգու⁷:

Խօսքը հայերէնով. մաքուր, հիւօթել ու հարազատ

Կարապենցը Արեւմտեան երկրներում ապրող երկրորդ սերնդի այն փոքրաթիւ ներկայացուցիչներից էր, որ գրեց հայերէնով, երբ շատերը հիւրընկալ երկրի լեզուն ընտրեցին որպէս իրենց ստեղծագործական արտայայտութեան միջոց: Կարապենցը գրեց հայերէն՝ նրանով հանդերձ, որ կրթութեամբ եւ զբաղումով լինելով ամերիկեան թերթերի յաջողած լրագրող եւ սինակագիր, նոյնքան վարպետօրէն տիրապետում էր անգլերէն լեզուին ու գիտակ էր նրա գրականութեան, նրանով հանդերձ, որ գիտէր թէ որքան սահմանափակ է լինելու եւ դեռ գնալով անելի է նուագելու հայերէն ընթերցողների թիւը: Եւ իրօք, 1960-ականներին, Ամերիկահայ Սփիւռքը տագնապ էր ապրում, իմացական ամլութիւն, գրական ու մշակութային ամայութիւն: Տագնապ՝ որ յետ-պատերազմեան մշակոյթի ու հաղորդակցական միջոցների յեղաշրջումն էր բերել: Հնից եկած, հին աշխարհի մշակութային հաւաքականութիւնների տարտղնուած մնացորդացի արտայայտչական ձեւերն ու միջոցները ժամանակավրէպ էին ու անհարազատ: Պայքար էր հայ մնալը, պայքար էր՝ գոյցէ անելորդ կամ նոյնիսկ անընդունելի: Ամերիկահայ մամուլը կորցնում էր իր հաւատարիմ ընթերցողներին: Անցել էր այն ժամանակը երբ *Հայրենիք* օրաթերթն ու նոյնանուն ամսագիրը հայապահպանման յենասիւն էին ու փնտռուած աղբիւր՝ հայ մարդուն յոյս ներշնչելու, նրա ազգային ու քաղաքական հետաքրքրութիւնները բաւարարելու: «Տագնապը որ Սփիւռքինն է» խմբագրականում, ամսագրից արդէն եռամսիայի յաճախականութեամբ հրատարակուող *Հայրենիքի* խմբագիր Մինաս Թէօլէօեանն է վկայում, «Իմացական մեր կեանքին հաղորդ ամէն ոք գիտակ է նուագումին, որուն ենթարկուած է սփիւռքեան գրականութիւնը: Տաղանդներ կան, կու գան

⁷ Կարապենցի կենսագրութեան մասին տես՝ Karapents, A Bibliography, Կարապենց, Մատենագիտութիւն, Սրա Ղազարեանի խմբագրութեամբ (Watertown, MA: Blue Crane Books, 1999): Կարապենցի կենսագրական գծերը, հայերէն եւ անգլերէն տարբերակներով, Սրա Ղազարեանի հեղինակութեամբ, նոյն հատորում, էջ 1-9, 10-16:

անոնք անկախաբար իրենց ու մեր կամքեն, սակայն չեն բացուիլ մեր անդաստաններուն վրայ: Կամ ուղի կը փոխեն, կամ կը ծաղկին դրացի պարտեզներուն մէջ: Օղը քիչ կու գայ իրենց հայ շրջապատի մէջ. յաճախ նաեւ թոյն կը դառնայ: Կը փորձեն ներծնչել, սակայն կը զգան թէ թոքերու կծկում կ'ունենան»⁸:

Կարապենցը չընկրկեց, ուղի չփոխեց, բացուեց հայ անդաստանների վրայ ու ծաղկեց հայ պարտեզներում: Իր մայրենի լեզուամտածողութեան բարիքները ի սպաս դրեց իր ստեղծագործութեանը, հայ ազգային մշակոյթի եւ ինքնութեան պահպանման ու յարատեւման իր երաշխիքը մատուցեց: Ընտրեց հայերէնը, ու դեռ այդ օրերի ամերիկահայ համայնքի համար անելի խորթ արեւելահայերէնը, որ իր հայրն էր փոխանցել, որ Թաւրիզի Հայկազեան դպրոցն էր տուել, որը «կատարելագործել» էր Թաւրիզի փողոցներում աղջիկներին սէր բացատրելով, իր տարեկից տղաների հետ կոռելով ու հայիոյելով: Հետաքրքիր է իր իսկ վկայութիւնը լեզուի ընտրութեան մասին, «Ինձ թում է, թէ նոյն աշխատանքը կարող էի անել ամերիկեան գրականութեան մէջ <...>: Սակայն մի պայծառ օր եկայ այն եզրակացութեան, թէ ամերիկեան գրականութիւնը բնաւ էլ ինձ պէտք չունի, ոչ էլ ես՝ ամերիկեան գրականութեան: <...>: Ես կը մնամ հայ գրող՝ հարազատ իմ լեզուին, տարերքին եւ ազգային բարոյոյթին»⁹:

1994-ին կանգ առաւ Կարապենցի ստեղծագործութիւնների հոսքը, ափսոս, որովհետեւ դեռ շատ բան ունէր նուիրաբերելու գրականութեանը: Նրա վերլուծական մտքի անտիճանական խորացումն ու զարգացումը, դրանց իմաստային ցանցի աստիճանական ընդլայնումն ու տարածումը ասածի ցուցանիշն են:

Կանգ առաւ նրա ստեղծագործութիւնների հոսքը, բայց չի դադարել նրանց մէջ բաբախող սիրտը: Եւ ամէն անգամ երբ մի ընթերցող իր մէկ գիրքն է բացում, որ ժամանակներում էլ որ լինի դա, քանի որ, պարզ է, Կարապենցի ստեղծած աշխարհը եւ նրանում ապրող կերպարները նոր իմաստ պիտի ստանան նոր ժամանակներում ու նոր միջավայրում ապրող ընթերցողի համար, երբ մի բան է ասում, մի յօդուած է գրում նրա մասին, երբ նրա գործին նուիրուած մի մենագրութիւն է լոյս տեսնում, Կարապենցի թողած ժառանգութիւնը անելի է ճոխանում, Կարապենցը անելի հաղորդական է դառնում մեր աշխար-

8 Մ. Թէօլէօլեան, *Տազնապը որ Սփիւռքինն է*, Հայրենիք, 1970, 3/9:

9 Karapents, *A Bibliography*, Կարապենց, Մատենագիտութիւն, էջ 6:

հին: Եւ այդ բոլորի մէջմ բացում է Կարապենցի ներաշխարհը, քարտեզագրում է նրա յափտենական ճամբորդութիւնը այդ փշոտ ու խրթին աշխարհում, վերծանում, վերլուծման է ենթարկում նրա կերպարների փիլիսոփայական, հոգեբանական աշխարհը ու ներկայի քաղաքակրթութեան տազնապը նրանց անձնական եւ հասարական կեանքում, նկարում է կարմիր ջարդը վերապրած ու սպիտակ ջարդի երախն ընկած հայ մարդը իր դեգերումներով: Իսկ նրա դատումները ցոլացնում են նրա ծգտումը դէպի համամարդկային ազատ արուեստ ու տարածում նրա գործը պեղող գրականագէտի ցանած սերմերով:

Պատմական յիշողութեան կրողը

Հայկական սփիւռքը, որպէս շօշափելի մարմին իր ուրոյն ենթակառոյցներով եւ իրաական գոյութեամբ, արդիւնքն է Յեղասպանութեան: Յեղասպանութիւնը հիմքն է նրա էութեան, նրա ինքնութեան բաղկացուցիչ տարրերի, ատաղձը նրա պատմութեան: Իսկ այդ պատմութեան փոխանցումը եղեռնի ցաւն ու տառապանքն ապրած սերնդի կողմից կատարուեց ո՛չ միայն անհատական, ընտանեկան պատմութիւնների ճամբով՝ ծնողից զաւակին, այլ մանաւանդ՝ յուշագրութիւնների, բանաստեղծութեան, ինքնակենսագրական եւ վիպային ժանրի գրականութեան միջոցով, միաժամանակ նաեւ ներշնչման աղբիւր ծառայելով նոր սերունդի ստեղծագործութիւնների համար:

Յետ-ցեղասպանութեան առաջին սերունդի թողած գրական ժառանգութեան եւ դրան զուգընթաց փոխանցուած այդ պատմական յիշողութեան կրողն էր Կարապենցը. «Մենք կամուրջն ենք հանդիսանում Անապատի Սերնդի եւ Նորագոյն Սփիւռքի միջեւ, մի ահագին առաքելութիւն, որ իրականութիւնն է դրել մեր ուսերին»¹⁰: Նա իր սիրոյ երախտիքն ու հոգու տուրքն է մատուցում իր իսկ յորինած իմաս-

10 Յ. Կարապենց, *Գրողը եւ իր ճամբան*, էջ 75-81, մէջբերումը էջ 76-ից, գրուած է 1986-ին, հրատարակուած է «Երկու աշխարհ. Գրական փորձագործութիւններ» հատորում (Watertown Massachusetts: Blue Crane Books, 1992): Անապատի սերունդ անուանումը վերաբերում է հայ գրողների այն փաղանգին, որ իր մանկութիւնը անցկացրեց տարագրութեան ճամբին, Սիրիայի անապատներում որբացաւ, բայց վերապրեց, գրական ասպարէզին նուիրուեց, դարձաւ ջահակիրը յետ-եղեռնեան հայոց գրականութեան:

տալից բանաձեւումով՝ «Նոր Աշխարհի հին սերմնացաններին»¹¹ ուժքեր մերժեցին մահն ու պարտութիւնը: Հայրենի կարօտը վառ պահած, փորձեցին այն՝ որպէս հայ հոգի եւ ազգային ինքնութիւն օտար հողում ծնուած սերունդներին փոխանցել, ու այդպէս էլ անցան գնահին, օտար հողին յանձնուեցին:

Կարապենցի գրականութեան կիզակէտը իր բնօրրանից բրտօրէն դուրս շարտուած, Ամերիկա ճողոպրած տարագիր հայն է, նրա «հանապազօրեայ մաքառումները յանուն հացի, հաւաքական ճիգի, եւ ամենից կարելորդ՝ յանուն հայապահպանման»: Կարապենցը ընդհանրացնում է երեւոյթը եւ տարածում ամբողջ Սփիւռքի յետ-եղեռնեան գաղթօճախների վրայ, ու տրամաբանում, «Զէ՛ որ տարագրութիւնը նոյնն է ամէն տեղ, ամէն երկրում: Զէ՛ որ ամէն տարագրի սրտում մխում է հայրենի տան կարօտը»¹²: «Նոր Աշխարհի հին սերմնացանները» հատորում Կարապենցը նկարագրում է տարագրութեան մէկ հանգրուանը ԱՄՆ-ի մտածածին Զէֆըրսոն քաղաքում, որ իրականութեան մէջ մանրաշխարհն է, միբրորքով՝ Սփիւռքի, եւ կարող է լինել ամէն տեղ, աշխարհի որեւէ անկիւնում. «բայց հանգրուանը խարիսխ չէ, տուն չէ, հայրենիք չէ», ընդգծում է հեղինակը եւ շարունակում, «Եւ ահա այդտեղից էլ սփիւռքահայութեան անվերջ դեգերումները, պանդխտութեան գունատ առաւօտն ու միաժամանակ գոյատեւելու աստուածային կիրքը»¹³:

«Զէֆըրսոն, ԱՄՆ» պատկերը մարմնաւորումն է այն աղետալի հետեւանքի, անբուժելի վէրքի, որ Յեղասպանութիւնը գոյացրեց հայ իրականութեան մէջ, եւ դա՛ Կարապենցի պարզ ու հաղորդական բնութագրումով: Զէֆըրսոնը այնտեղ ծուարած «մի բուռ հայերի համար աշխարհագրական յենակ չէ, որքան հանգրուան՝ ժամանակաւոր կայան: Եկել են բուժելու իրենց վէրքերը, ոտքի կանգնելու ու վերադառնալու տուն, Երկիր: Ու մնացել են: Մնացել են, խորացել ու թախծոտել: Հին սերունդը յուշերով է ապրում: Միջին սերունդը ընկել է երկու քարերի արանքում: Իսկ նոր սերունդը փարթամ բոյսի պէս մեծացել,

11 Սերմնացան բառը պիտի առնել իր փոխաբերական իմաստով՝ որպէս այն սերունդը, որ Նոր Աշխարհում հանգրուանած, Հայոց Աշխարհի ազգային արժէքների սերմերը բերել ցանել են օտար երկրում ծնուած իրենց զաւակների հոգիներում:

12 Յ. Կարապենց, «Յառաջաբանի փոխարէն», էջ 5-6, մէքերումը էջ 5-ից, «Նոր Աշխարհի հին սերմնացանները» հատորում (Բէյրութ, 1975):

13 Նոյն տեղում, էջ 6:

դարձել է ամերիկացի՝ յաճախ խարխալելով իր ազգային ծագման խորհրդավոր կաճաններում: Ու տառապում են բոլորը, մեծով ու պզտիկով»¹⁴:

Արեւմտեան Հայաստանի բոլոր կողմերից այստեղ հասած, եղեռնից ազատուած հայ բեկորները այս նոր միջավայրում երբեք հարազատ չզգացին, չընտելացան: Հետաքրքիր է Կարապետի ընտանեկանը այս մարդկանց ստորակայութեան բարդոյթի. «Իսեղճ են մնացել աշխարհում: Ամաչում են աշխարհից: Վիրաւորուած է հայի ինքնասիրութիւնը» (էջ 14): Սա մի տեսակ արտայայտութիւն է զոհի հոգեբանութեան եւ ստորակայութեան զգացումի: Կոտորուել են, ի հարկէ՛ր՝ իրենց մեղքով. բայց ամաչում են, որ չեն կարողացել դիմակայել: Արդեօք Կարապետը դրա մէջ սփիւռքահայութեան պահանջատիրութեան սաղմներն է տեսնում կամ տեղադրում այդ սերունդի հոգիներում: «Առեղծուած են Նոր Աշխարհի հին սերմնացանները՝ Մեծ եղեռնի որբերն ու խլեակները: Բեկուել է նրանց հոգին, թեքուել նրանց տեսլադաշտը, եւ դիւահարների պէս օրը հազար անգամ նրանք ապրում են մարտիրոսների մահը» (էջ 20):

Այս սերունդը միշտ յետ է նայում, բայց աշխատում է չարքաշ՝ իր զաւակների յաջողութեան սիրոյն: «Սեւ օրերի բեռը շալկած եկել են Ամերիկա <...>: Ամերիկայում գտնուելով հանդերձ, նրանք Ամերիկայում չեն ապրում: Ամերիկեան քաղաքացիութեան քառասուն հատ վաւերագիր տուր իրենց, նորից կասեն, որ իրենք հայ են: Ո՛չ միայն հայ այլեւ քեսապցի, այնթապցի, եղեսիպցի...» (էջ 22): Գեթթոյական մտայնութեան պարզ օրինակ: Իսկ այդ գեթթոյում նրանք հանգիստ ու ապահով են զգում իրենց, բայց վճարում են գինը: Ինչպէս Theodor Adorno-ն է բացատրում, այս գեթթոներում ջնջում է մարդու անհատականութիւնը եւ զիջում հաւաքականին. եւ «ձուլումի կայծասն» չնետուելու դիմաց, որպէս հատուցում, նրանք ստանում են պատկանելիութեան եւ իրայատուկ լինելու պիտակը: Անկար ու վախեցած մարդիկ ուժեղ են զգում երբ վազելիս իրար ձեռք են բռնում¹⁵:

Երկրորդ սերունդը բացուել է աշխարհին ու իր ցեղի վերջը բռնելու, վիրաւորուած ինքնասիրութիւնը դարմանելու համար ընտրել

14 «Զէֆըրսոն, ԱՄՆ», էջ 7-23, մէջբերումը էջ 11-ից, «Նոր Աշխարհի հին սերմնացանները» հատորում:

15 Sten Theodore W. Adorno, *Critical Models: Interventions and Catchwords*, tr. Henry W. Pickford (New York: Columbia University Press, 1998), էջ 276 ը մէջբերումով է Zygmunt Bauman-ի *Liquid Life*-ում (Cambridge, UK and Malden MA: 2005), էջ 135:

է յառաջդիմութեան՝ Նոր Աշխարհում յաջողելու ճանապարհը. «Էլ աս-
պարէզ չմնաց, որ վերնախսաւում տեղ գրաւէին հայերը... Պէտք է լի-
նէիր երկու մարդ՝ հայ եւ ամերիկացի, կամ հակառակը, պէտք է լինէիր
օրինաւոր քաղաքացի, ինչպէս նաեւ հայ համայնքի օրինակելի ան-
դամ <...>: Ստեղծուել էր մտածողութեան եւ զգացմունքի անջրպետ:
Յայտնի էր թէ որտեղ է սկսում ամերիկացին. որտեղ վերջանում
հայը: Հայը երբեւէ վերջանում է» (էջ 15):

Զէֆըրսոնի դիալեկտիկական օրինակը տարածում է Կարապեն-
ցի բոլոր ստեղծագործութիւնների մէջ, եւ նկարում է Սփիւռքը իր բո-
լոր երեսներով. իսկ այդ բոլորի սինթէզը՝ արդի սփիւռքահայ մարդու
կերպարի փնտռուիք: «Գրողը եւ իր ճամբան» գրական փորձագրու-
թեան մէջ, Կարապենցը իր գրական ժառանգութեան վրայ մտորելով
այն համարում է իր ամբողջ կեանքի փնտռուիքը՝ գտնելու, ստեղծելու
սփիւռքահայ մարդու, այսինքն՝ «մենակ մարդկանց ու մենակ համայնք-
ների» անհատական եւ հաւաքական յատկութիւնն ու յատկանիշը:

Կարապենցի գրականութիւնը իր ամբողջութեամբ, սկսած «Նոր
Աշխարհի հին սերմնացանները» հատորին նախորդող «Ամանօթ հո-
գիններ» հատորից (1970), որը պարփակում է 1955-ից սկսած մամու-
լում հրատարակուած նրա պատմուածքները, մինչեւ վերջին գրառու-
ներն ու մահուանից առաջ հրատարակուած «Մի մարդ ու մի երկիր»
հատորը (1994), եղաւ այն փորձադաշտը ուր ի յայտ է գալիս եսի ու
իր պատկանած ընկերութեան փոխակերպումը՝ իբրեւ արդիւնք ազգա-
յին պատկանելիութիւնների բախումների, բախում արդի սփիւռքա-
հայ մարդու գիտակցութեան եւ նախնիների փոխանցած ու նրա ան-
գիտակիցի մէջ ամրացած ասանդական միջերի միջեւ: Ահա կարա-
պենցեան գրականութեան հանգոյցը, լարումը, tension-ը:

Երկար ու ցաւոտ ճիգով, ինքնութեան երկուութեան սուր պայքա-
րին յանգեցնող հակասութիւնների բախման մթնոլորտում, Կարապեն-
ցը որոնեց սփիւռքահայի կերպարը, փնտռեց նրա երկու պատկանե-
լիութեան միջեւ հաւասարակշռութեան հասնելու ճամբան: Իսկ ինքը
ապրեց իբրեւ այդ թոհուրոհի մէջ տառապող յաւիտենական աքսո-
րականը:

Յավերժ փնտռող, իր ինքնութեան, սփիւռքահայ ինքնութեան,
բարդ եւ խնդրահարոյց կառուցուածքը հանգուցազերծող Կարապեն-
ցը «Գրողը եւ իր ճամբան» փորձագրութեան մէջ իր հոգու ծալքերն
է բացում, «Ես Սփիւռքի ծնունդ եմ, անելի սփիւռքահայ, քան՝ պարսկա-
հայ կամ ամերիկահայ: Սփիւռքից զատ այլ աշխարհ չգիտեմ, եւ իր

բոլոր հակասություններով հանդերձ ինձ հարազատ են զգում Սփիւռքի ճամբարներում...»¹⁶։ Բայց հենց այդ նոյն պարբերության մէջ խոստովանում է, որ լիովին իրացնելով հանդերձ Ամերիկան, ուր իր կեանքի մեծ մասն է անցկացրել, ու ընտելանալով հանդերձ ժողովրդին՝ որպէս «E Pluribu Unum», երբեմն իրեն զգացել է «երկկենցաղ մի էակ, մերթ զալարուելով երկուութեան անվերջ փակուղիներում...»։

Նոյն գաղափարը, անելի լայնօրէն ու պատկերաւոր, դրսևորում է «Գրողն ինքն իրեն» փորձագրութեան մէջ իր ստեղծագործութիւնները բնորոշելով՝ իբրեւ «արտերկրի գրականութիւն, մեծ ուստանների թոհուրոհը, Սփիւռքի կոտորակուած հայութիւնը, հայն ու ամերիկացին, մարդն ու միջուկային արհաւիրքի մշտառկայ մղձաւանջը»։ Կարապենցը ականատես-արձանագրողը չէ, այլ մասնակիցը այդ կոտորակուած հայութեան. «Մենք սարսափած ու շփոթահար այն սերունդն ենք, որ պայքարում է յանուն մարդկային իրաւունքների։ Պայքարում յանուն մեր փրկութեան։ Կարելւոյ նաեւ այն տեսակէտից, որ կանք, յարատեւում եւ ստեղծագործում ենք, փորձնական ու յեղափոխական, թէկուզ ու ոչնչապաշտները վաղուց մեր մահուան ահազանգն են հնչեցրել»¹⁷։

Կեանքի յորձանուսում.

մերթ յաջողած, մերթ խորհակուած

Յակոբ Կարապենցի համար տառապանք էր տեւական բախումը երկուութեան, երկու աշխարհի, երկու բեւեռ իրար բախուող, երբեք հասարակշռութեան չհասնող։ Կարապենցը զգայուն ականատեսն էր, բաժնեկիցը այդ հոգեվիճակի։ Եւ որքան շատ են այդ հոգեվիճակը մարմնացնող կերպարները նրա բազմաբնոյթ գործերում՝ «Որեւէ տեղից մինչեւ այստեղ», «Մի մարդ ու երկու շիրիմ», «Փայտէ նժոյգը» եւ դեռ շատ ուրիշներ։ Կարապենցի գրչի տակ կեանք առած իրաքանչիւր այդ կերպարներից յատուկ իրավիճակ ունի, բայց բոլորն էլ կքած են պանդխտութեան տառապագին բեռան տակ. «Արտաւազդ Սրմաքեշխանեանը հայ էր բոլոր հայերի պէս եւ երիտասարդ ու ծեր։ Ծեր որովհետեւ տառապել էր։ Մոխրագոյն էին նրա մազերը, իսկ իր ու-

16 Յ. Կարապենց, *Գրողն եւ իր ճամբան*, էջ 76։

17 Յ. Կարապենց, «Գրողն ինքն իրեն», էջ 57-59, մէջբերումը էջ 59-ից, գրուած է 1987-ին, հրատարակուած է «Երկու աշխարհի. Գրական փորձագրութիւններ» հատորում։

ժեղ դիմագծերի մէջ անընդհատ շարունակուող յուշերը մերում էին ներկային: Ապրում էր կեանքը անցորդի պէս, անցողակի ու անճիգ, այնպէս ինչպէս յատուկ է արհաւիրքի բովից անցած մարդկանց»¹⁸:

Արտաւազը-Արտաւը ծնուել էր էջմիածնում Հայաստանի անկախութեան տարիներին: Խորհրդային ժամանակներում ձեռքակալուել ու արքորուել էր Սիբիր: Հրաշքով փախել էր ու Ամերիկա հասել: Կինն ու զաւակը Երեւան էին մնացել: Նա նման էր «կորած ճամբաների մի մոլորած անցորդի» (էջ 168): Միակ հայը այդ օտար քաղաքում, անընդհատ հայրենի հողի տնքոցն էլ լսում, որովհետեւ պանդուխտ էր, հեռու իր հայրենիքից, իր ժողովրդից, «Ժողովուրդը, մարդու սեփական ժողովուրդը ուրիշ բան է: Նա նման է մի բերրի դաշտի, որի մէջ անհատը ծլում, ծաղկում, առողջ արմատներ է նետում.... Ա՛խ ժողովուրդը անուշ բան է, մայր է գթառատ» (էջ 156): Արտաւազը չկարողացաւ համակերպուել իր տօգունած եւ անիմաստ կեանքին, չկարողացաւ լռեցնել հոգու ներքին փոթորիկը, ու հողի կանչով մի այլ փոթորկի մէջ նետուեց: Այդ գիշեր սոսկալի անձրեւ էր եւ Քենթաքիի Քարուզա լիճը փոթորկել էր...

Յատկանշական է, որ Կարապենցը շատ անգամ իր պատկերած անյուսալի հոգեվիճակները, հոգիների ներքին փոթորիկը նկարագրում է բնութեան փոթորկալից տարրերին դիմելով՝ ծանր մարախուղ, շունդալից անձրեւ, ամպերի ոռնոց ու կայծակի փայլատակում, ծովի գազազած ալիքներ, որոնք կանչում են հոգեկան փլուզում ապրող պատմութեան իերոսիսն ու յալիտենական հանգիստ խոստանում նրան: Դա է Կարապենցի սահմանած վախճանը Արտաւազը Արմաքեշխանւելանի («Որեւէ տեղից մինչեւ այստեղ»), Սուրենեանի («Անձանօթ հողիներ»), Արմէն Ղուկասեանի («Վերջերս իմ է գնացել Հալիֆաքս»), Հրանդ Սիսեանի («Փայտէ նժոյգ») եւ այլոց համար:

Հարազատ եւ իրական կերպար է Սուրենեանը, որին ճանաչողները «Մոայլ հայ» էին անուանում: Նա ոչ ոքի չէր ժպտում, չէր խոսակցում, մենակ էր միշտ, մոայլ դէմքով, մոայլ աչքերով: Փորձել էր մոռանալ, անտեսել իր ներաշխարհը ու նոյնանալ ընդհանուր հեծքին: Չէր յաջողել: Մնացել էր անհանգրուան ճանապարհորդ, «Ես իմ եմ եւ ինչ գործ ունեմ այստեղ: Այս մարդիկ գոնէ մի նպատակ, մի ուղղութիւն ունեն: Իսկ ես, ի՞նչ եմ քարշ տալիս իմ անիմաստ գոյութիւնը»:¹⁹ Իր

18 3. Կարապենց, «Որեւէ տեղից մինչեւ այստեղ», էջ 151-169, մէջբերումը էջ 151-152-ից, գրուած է 1955-ին, հրատարակուած է «Անձանօթ հողիներ» հատորում (Բէյրութ, 1970):

19 3. Կարապենց, «Անձանօթ հողիներ», էջ 123-147, մէջբերումը էջ 127-ից, գրուած է 1957-ին հրատարակուած է «Անձանօթ հողիներ» հատորում:

հարեանութեան մէջ գտել էր իր պէս օտարական մի ռուս զոյգի՝ Վլադիմիրն ու Ժենիան, իր նման անցեալում ապրող, իր նման հայրենիքի կարօտով տառապող: Ճակատագրի նմանութիւնը Սուրէնեանին մօտեցրել էր նրանց, որոշ ներքին մխիթարութիւն բերել նրա հոգուն: Երբեմն կիսում, գրուցում էր նրանց հետ, բայց երբեք չէր մտերմանում. «Պարապ էր իր կեանքը: Ընկել էր ճահիճի մէջ եւ դուրս գալ չէր կարողանում: Կորցրել էր պայքարի ոգին եւ ակամայից մխրճուել էր յուսահատութեան գորշ ցանցերի մէջ... «Ինչ է կեանքը առանց հայրենական օճախի» մտածեց եւ մշուշոտ պատկերների մէջ տեսաւ հեռաւոր դէմքեր, ծանօթ փողոցներ եւ հարազատ հնչիւններ...» (էջ 130):

Կարապենցը վարպետօրէն է թափանցում իր կերպարների հոգիների ամենամութ խորքերը՝ Սփիւռքում ընկած մարդիկ, որոնց հոգում առկա է մի ընդհանրական գիծ՝ հայրենիքից հեռու, հայրենիքի կարօտով տարուած: Իսկ այդ հայրենիքը կարող էր լինել Խորհրդային Հայաստանը, ուր հալածուել էրն քաղաքական պատճառներով եւ կամ՝ երեւակայական մէկ անկիւնը Արեւմտեան Հայաստանի՝ երբեք չտեսած, բայց միշտ երագած ծննդավայրը իրենց նախնիների: «Մենք հայերս արտառոց ժողովուրդ ենք՝ արդիւնք արտառոց պայմանների ու հոգեբանութեան: Ճիշտն ասած, մենք տակաւին հիւանդ ենք պատմութեան հարուածներից: Երբ մի օր ապաքինուենք, եւ դա թերեւս դարեր տեւի, ապա կը խամբեն հազար ու մի կանչերը եւ մենք ընդունակ կը լինենք ըմբոշխնելու կեանքը, այնպէս՝ ինչպէս պիտի ըմբոշխնի ամէն մի մարդ»²⁰:

Այս խօսքերը իր սիրած աղջկան, Վիեննայից Քոլումբիա համալսարան ընդունուած, շուեղացի, գերմանացի, այժմ ամերիկացի իրեն համակուրսեցի Ինգրիդին է ուղղում Վահէ Վահանեանը: Նա չի ցանկանում օտար աղջկան մասնակից դարձնել իր կեանքին, իր վշտին, որ իր ժողովրդից է ժառանգել: Նա ինչպէս պիտի կարողանար հանգիստ, առանց խղի խայթի ու զղջումի, նայել Ինգրիդի ոսկեշաղ դէմքին ու նրա մէջ տեսնել կինը, իր սիրոյ աստուածուիին, իր կեանքի ընկերը: Ինգրիդը չէր կարող ըմբռնել նրա հոգու տուայտանքը՝ հաշտեցնելու իր ունեցած հիացմունքն ու պաշտամունքը հայ ժողովրդի իղձերն ու կարօտանքը մարմնաւորող Եղիշէ Չարենցի ու նրա ստեղծագործական թափի ու մեծութեան նկատմամբ, եւ Նախագահ Քենեդիի (John

20 Յ. Կարապենց, «Մի մարդ ու երկու շիրիմ», էջ 331-380, մէջբերումը էջ 376-377-ից, գրուած է 1966-ին հրատարակուած է «Անծանօթ հոգիներ» հատորում:

F. Kennedy) առաջադրած համամարդկային գաղափարների հանդեպ իր տածած պաշտամունքի հասնող յարգանքի հետ: Վահէ Վահանեանը իր ստեղծագործական աշխատանքը չարենցեան գրականության ուսումնասիրության էր նուիրել ու նրա գաղափարների խորը ազդեցության տակ էր ապրում: Նա երկու ինքնության մէջ էր տուայտում. իսկ այդ երկու հակասական բեւեռների բախումը հասկանալի չէր Ինգրիդին: Նա միշտ հեռու եւ անձանօթ էր մնալու Վահէին:

Ինքնության երկուության եւ երկու պատկանելիության զգացումների առաջացրած տագնապը անելի յստակ է դրսեւորում «Փայտէ Նժոյգը» պատմութեամբ: ²¹ Սան Ֆրանսիսկոյում ծնունդ Հրանդ Սիսեանը, կամ՝ Գրանթ Սիսեան ամերիկեան անձնագրում, կարօտն ունի այն հող ու ջրի, այն հայրենիքի, որ չի տեսել, կարօտախտ՝ որ դեռ մանուկ հասակից բուն է դրել իր հոգում Սովետական Հայաստանը թողած ու Ամերիկա հաստատուած հոր պատմածներով: Հայաստանում ուսուցիչ աշխատած հոր շնորհիւ, նա սահուն եւ մաքուր հայերէն է խօսում, ճանաչում է Հայաստանի ամէն լեռ ու ձորը, երեակայության աչքերով տեսնում ու պաշտում է այն սուրբ լեռը, որ Արարատ են կոչում: Հաւանաբար, հենց այդ դաստիարակության արդիւնքում նրա հոգում փոթորկած երկու ինքնութիւնների առճակատումը անելի սուր է ու ցաւազին. «Ինձ մօտ այլեւս նոր տարածք է գտել ներքին պայքարը: Երկու անհատականութիւններ, մէկը ամերիկացի Գրանթը իսկ միւսը հայ Հրանդը, որոնք ոգորում են միմեանց դէմ, տապալում իրար եւ ջանում խորտակել մէկը միւսին: Ու յաճախ երբ երեւութապէս յաղթական է թւում ամերիկացին, չգիտես որտեղի՞ց գլուխ է բարձրացնում հայը եւ իր գոյութիւնը պարտադրում: Տառապում եմ: Տառապել եմ մանկութիւնից ի վեր երբ Սան Ֆրանսիսկոյում իմ հասակակիցների հետ փողոցում խաղալիս իմ լեզուն չէին հասկանում եւ «կռուարար սիրիացի» անուանում: Տառապել եմ, երբ դպրոցում ոչ ոք չէր լսել Հայաստան անունը եւ տառապել ու տառապում եմ այժմ երբ այս մեծ

Հանրապետութեանը պատկանելու զգացումս գալիս խախտում են իին ու նոր Սոնաները» (էջ 20):

Պատահականութիւնը նրան Երեւանից ժամանած Սոնա Միրանեանի առջեւ էր կանգնեցրել, Նիւ Եորքի համաշխարհային ցուցահանդէսի առիթով Խորհրդային Միութիւնից մի խումբ զբօսաշրջիկների

²¹ 3. Կարապետ, «Փայտէ Նժոյգը», էջ 7-62, գրուած է 1965-ին, հրատարակուած է «Անժանօթ հոգիներ» հատորում:

հետ այցելության եկած միակ հայը: Յիշենք, որ 1960-ականներին Սովետական Հայաստանից Ամերիկա այցելութիւնները հազուադէպ էին:

Սոնան կախարդել էր Հրանդին, «իր հայ լինելը փոթորկել է իմ երեակայութիւնը: Ուզում եմ իր շնչից քաղել այն բոլորը ինչ տարիների ընթացքում ինչ կարօտակէզ պատմութիւններն ու հայատառ գրքերը կուտակել են մէջս» (էջ 11): Սոնան դառնում է խորհրդանշող Հրանդի երազած հայրենիքի, «նա իր հետ բերել է հեռաւոր հայրենիքի հողի բոյրը, գահավէժ ջրերի խօլական մոխիչը եւ դաշտաճաղիկների զմայլելի թոյրը» (էջ 14): Երկուսի մէջ սկիզբ առած սէրը, սակայն, սովետահայ քաղաքացու եւ սփիւռքահայ երազող աքսորականի մտածելակերպի ու աշխարհընկալման հսկայ տարբերութիւններին բախուելով փլում, կործանւում է: Ոչ մէկը միասին չի հասկանում, չի կիսում նրա իղծերն ու տեսլականը: Հրանդ-Գրանդը մնում է բանտուած իր ինքնութեան փոթորկում: Համադրումը, synthesis-ը, մնում է անհասանելի:

Կարապենցը կարողացաւ արդեօք իր եւ իր ստեղծած կերպարների ինքնութեան երկուութեան հանգուցալուծման հասնել: «Աղամի գիրք» վէպում Ադամ Նուրեանի տիպաւորմամբ թւում է, թէ մօտեցել է այդ համադրման: «Գրողը եւ իր ճամբան» գրական փորձագրութեամբ Կարապենցը հաստատում է, որ Ադամ Նուրեանին տիպաւորել է՝ «իր բոլոր գունատ երազներով, անցողիկ զրգիռներով, որեւէ մէկին եւ որեւէ տեղին չպատկանելու մշտառկայ գիտակցութեամբ: Որոշ առումով, Նուրանը հակահերոս է, մէկը մեզանից, մեր բոլորի համադրութիւնը <...>: Իր ուժացումի հոլովոյթի մէջ նա անելի շեշտակի մարդ է <...> քան իր համատիպարները ամերիկեան գրականութեան մէջ: Նուրեանը գոնէ նախասիրութիւններ եւ ատելութիւններ ունի, միաժամանակ հայ եւ ամերիկացի լինելու երկուութիւն ունի, օտարութեան եւ հայրենիքի զգացութիւն ունի: Պատմական հայեցակէտ ունի...»:²²

Համադրումի հասած է ենթադրում նաեւ Զէֆըրսոնում հասակ նետող երրորդ սերունդը, որ նախորդների կողմից ծուլւած է համարւում, քանի որ հայերէն չի խօսում ու իր ազգային պատկանելիութիւնը չի բարձրաձայնում: «Հին ու Նոր աշխարհների պատուաստից» առաջացած այս անկրկնելի սերունդը ինքնավստահ է: Դրանք իրենք իրենց «հայկական ծագում ունեցող ամերիկացիներ են» համարում,

22 Հ. Կարապենց, Գրողը եւ իր ճամբան, էջ 80:

«համոզուած, որ միայն իրենց ջանքերով հնարաւոր է լուծել Հայկական Դատը... Նրանք զերծ են իրենց ծնողների ազգային նուաստացման զգացումից»: Սփիւռքահայի իդէալական կերպար կերտելու Կարապենցի փորձը կարծես տեսականօրէն արդիւնք է տալիս: Այս սերունդը առաջ մարդ է յետոյ հայ, «Նրանց ազգասիրութիւնը գիտակցական է, ուստի եւ զերծ հոհեքանական բարդոյթներից»²³: Յետոյ ի՞նչ: Ամէն ինչ այդքան պարզ ու հեզասահ չի ընթանում, Կարապենցի յետագայ ստեղծագործութիւններում ապրող ու տառապող, իրենք իրենց քսորական համարող հոգիները վկայ: Ազատ ու անկախ Հայաստանի գաղափարով դաստիարակուած, այնքան խորն են զգում դրան հասնելու տենչանքը, որ Սփիւռքը դառնում է մի ժամանակաւոր հանգրուան, իսկ իրենք քսորական՝ այդ անվերջանալի հանգրուանում բռնուած: Օտարութեան ճնշող զգացումը ցաւ է պատճառում, արգելում է կեանքի բնականոն ընթացքը: Անբացատրելի է այդ զգացումը մի այլ աշխարհի պատկանելու, նուիրումը դէպի մի երկիր, մի ժողովուրդ, որ հեռու է, երբեմն նոյնիսկ անծանօթ, բայց այնքան մօտիկ, այնքան սիրելի:

«Աղամի գիրքը» վէպում, Աղամ Նուրեանի յղացքաւորման-հասկացութեաւորման (conceptualization-ի) մէջ, Կարապենցը նրա մէջ դնում է օտարութեան ցաւը: Նուրեանը, հայ գրող եւ ամերիկացի խմբագիր, իր՝ Կարապենցի կեանքի ու խառնուածքի հետ նշմարելի նմանութիւններով, 1973-ին Սովետական Հայաստան կատարած այցելութեան ընթացքում իրեն հարազատ չգաց, նոյնիսկ հայ բազմութեամբ խճողուած Երեւանի կենտրոնական հրապարակում: Դա հաւանաբար հասկանալի կը լինէր եթէ մարդը ամբողջովին ներքաշուած լինէր ամերիկեան կեանքի ու մշակոյթի մէջ: Բայց նա օտարութեան ցաւը զգում էր նաեւ Նիւ Հէյվընի կենտրոնական գրօսայգում, «ինչպէս լինում էր յաճախ, ամբոխի մէջ կամ խրախճանքի ժամանակ...»: Միշտ երազել էր լինել հայրենիքում, իր ժողովրդի հարազատութեան մէջ: Դա էլ չէր ստացուել: Ու երբ Նուրեանը վերադարձաւ Հայաստանից, շարունակեց այն սիրել «առանց հասնելու, առանց պատկանելու ինչպէս անտէր մնացած նաւ լերկ ժայռուտի երախում»:²⁴ Ահա Կարապենցի պատկերացումը սփիւռքահայ-սովետահայ յարաբերութիւնների, որ կրկնում է «Վերադարձ ու Վագր» վերացական պատմութեամբ:

²³ «Զէֆըրոսն, ԱՄՆ», էջ 19:

²⁴ Զ. Կարապենց, Աղամի գիրքը, Նիւ Եորք, 1983, էջ 14, վէպը գրուած է 1980-1981-ին:

Ամբողջ պատմութեան վաղէ Եարճանեանի ու Վագրի խոսակցութիւնն է: Ենթադրելի է, որ Կարապենցը Վագրին յօրինել է իբրեւ Վալէի alter ego-ն, եւր, ներաշխարհը: Վագրը միշտ ու ամէն տեղ Վալէի հետ է, բայց միայն երեւում է նրան ու տարօրինակօրէն՝ երեխաներին: Այս պատկերում էլ leitmotif-ը մենակութեան, աշխարհից ու մարդկութիւնից օտարումի ցան է: Վալէն Բենգալից Ամերիկա հասած Վագրին քննարկական է անուանում: Հայրենիքի կարօտախտով տառապող Վալէիմիր եւ Ժենիա ռուս զոյգերի տխուր պատկերից յետոյ, Վագրի կերպարը, այս պարագայում դարձեալ մի այլ աշխարհից եկուոր ու օտար լինելու շեշտաւորումով, գալիս է Ժխտելու ամերիկեան «ծովումի կաթսայի» վարկածը, ըստ որի գաղթականներ աշխարհի չորս ծայրերից գալիս լեցում են այդ կաթսայի մէջ ու նոյնանում: արդիւնք՝ ամերիկացի մարդն է հաւասար իրաւունքներով, նոյն լեզուով ու մշակոյթով: Վագրը ընդունում է իր քննարկական լինելը եւ անլացնում, «Դու էլ հայ ես ու Դարաբաղի բարձրունքներում պիտի լինէիր: Մենք բոլորս քննարկականներ ենք: Ոմանք գիտակցում են իրենց քննարկական լինելը, ոմանք ոչ»: Յիշենք, որ Կարապենցի արմատները հօր կողմից Շուշիին էն հասնում: Իսկ Վալէ Եարճանեանի կերպարանաւորումը եւս, Կարապենցի ստեղծած շատ կերպարների պէս, շատ տարրեր ունի իրեն՝ հեղինակին յիշեցնող: Վալէն ընդունում է Վագրի պիտակաւորումը, իր քննարկական լինելը, եւ անլացնում, «Միայն հայրենիքի հարցը չէ: Ես ծնուած օրից քննարկական եմ եղել <...>: Ես նոյնիսկ հայրենիքում ինձ քննարկական եմ զգացել»²⁵: Անհաւանական չէ, որ այս մտածածին պատկերը ակնարկում է հեղինակի առաջին այցելութեանը Սովետական Հայաստան, ու նրա ստացած տպաւորութեան՝ ոգետրութիւն, յուսալքում, օտարում:

Երբ երազած հայրենիքը իրական կերպարանք է սեանում

Ո՛ր էր Սովետական Հայաստանը, որ դառնար հայրենիքը աշխարհացրի հայրենակարօտ հայի ու մանաւանդ՝ մտաւորականութեան համար: Սովետական Հայաստան այցելութեան հրաւերներ էին ստանում, ընդունում ու գնահատում էին միայն «Հայաստանասէր»

25 3. Կարապենց, Կերպարը ու Վագր, էջ 5-22, մէջբերումը էջ 11-ից, գրուած է 1991-ին, հրատարակուած է «Սի Սթրոյ ու մի երկիր» հատորում (Watertown, MA: Blue Crane Books, 1994):

մտաւորականները, անճիշտ եւ մտքերը շեղող որակում, որ իրականութեան մէջ նշանակում էր սովետական վարչակարգի ջատագովներ²⁶։ Կարապենցը այդ հոսանքին չէր պատկանում։ Կարապենցի առաջին այցելութիւնը 1973-ին էր, դրանից յետոյ երկու այցելութիւն եւս։ Եւ նոյնիսկ երբ Գորբաչովեան սառցահալքի օրերին Հայաստանը, մանաւանդ՝ մտաւորականութիւնը գրկաբաց էր ընդունել հայրենիքի վտարանդի տաղանդաւոր գաւակին, կարօտակէզ Կարապենցը չկարողացաւ հայրենի հողի վրայ իրեն հարազատ զգալ։ Փորձեց միանալ Մասիսի դիմաց բաց դաշտի վրայ շուրջպար բռնած ընկերակիցներին, չկարողացաւ։ Մնաց այցելու-զբօսաշրջիկ. «Սարգիսը բռնեց թեւ, հրեց դէպի պարի օդակը։ Ինքը դարձաւ նրանցից մէկը, ես մնացի օտար ու այցելու, երբ նրանք իմ եղբայրներն էին։ Երաժշտութիւնը հողի մէջ էր, ծիւնի մէջ, իրենց մարմինների մէջ, ես ճամբորդ՝ Բրուքս Բրադըրֆի²⁷ հագուստների մէջ, կորցրել էի դաշնը արեւան եւ հողի հետ եւ ծախաւեր սրունքներով փորձում էի վերագտնել դիթմը, որը մաշուել էր օտար պողոտաներում»²⁸։

Կարապենցի Հայաստան այցելութիւնից միայն այսքան։ Ու Կարապենցը, մտաւոր մի ընդոստ թոյիչք կատարելով, Թաւրիզում է, իր մանկութեան օրրանում, իր պատանեկան առաջին սիրոյ ջերմութեան մէջ, իր ազգային դաստիարակութեան առաջին ու անկրկնելի դարբնոցում։ Յետոյ, յանկարծ Ֆրանքլին Մասաչուսեթս, Քեմփ Հայաստան, Այգեստան Ճամբար՝ «Մի կտոր Հայաստան Ամերիկայի մէջ ուր սակայն շարունակ ներկայ էր Ամերիկան իր հագուստ կապուստով, իր փափկած հայեացքներով, իր կլոր հնչիւններով, իր ազատ շարժումներով» (էջ 21)։ Հայերը խմբուած Մայիս 28 են տօնում՝ Հայաստանի անկախութեան տարեդարձը։ Ոգեշունչ ճառեր, յարատեւութեան խոս-

26 Նախապէս յիշուած «Տազնապը որ Սփիւռքինն է» յօդուածում Մինաս Թէօփօլեանը անդրադառնում է Սփիւռքում շրջանառութեան մէջ դրուած Հայաստանասէր/Հայրենասէր հասկացութեան եւ դա համարում է Սովետական քաղաքականութիւն խեղաթիւրում չորմոռոշումներով ջլատելու Սփիւռքը, կազմալուծելու նրա կառոյցը, նսենացնելու պատմութեան հերոսական դրուագները եւ քաղաքական կուսակցութիւնների դերը Սփիւռքի կեանքում։ Եւ այդ քաղաքականութեան նպատակն է զունաթափել, դիմազուրկ բազմութեան վերածել սփիւռքահայութեանը՝ նրան Սովետական ազդեցութեան դաշտում պահելու համար։

27 Brooks Brothers-ը, Ամերիկայում իր բազմաթիւ հանրախանութներով, տղամարդկանց հագուստ արտադրող ամենահին եւ ամուսնի ընկերութիւններից է։

28 3. Կարապենց, Հայկական շուրջպար, էջ 11-30, մէջբերումը էջ 12-ից, գրուած է 1986-ին, ատարակուած է «Անկատար» հատորում (Նիւ Եորք, 1987)։

տում, աղգային պատկանելիութեան վերահաստատում: Ու երիտասարդութիւնը ոգեւորումը օղակ է կազմում, շուրջպարի մէջ է մտնում. «Հայկական շուրջպար, մերթ Վան ու Տարօն, Սասուն, Խարբերթ ու Սեբաստիա, մերթ Մարաշ, Արաբկիր, Մալաթիա ու Կարին, ամէն մէկը իւրովի, սակայն կշռոյթի մէջ արբեցած, միացած, նոյնացած, աչքերում խինդ ու խանդ ու խարոյկ, ամբողջ յորձանքը տարագիր բեկորների, պարը որպէս պար, պարը որպէս վերապրումի աղաղակ, պարը որպէս ազգապահպանման կիրք, որպէսզի լինեն, որպէսզի լինենք, որ լինի կեանք ու ապագայ» (էջ 22):

Հետաքրքիր է զուգարդութիւնը՝ հայկական շուրջպարը, տարերային, Հայաստանի հողի վրայ, հայրենի հողի հետ միանալու, «հողի կանչին հանգոյն, որպէս պահանջ մարմնի եւ հոգու», իսկ օտար ափերում՝ ամրապնդելու համար դիմադրականութիւնը, որ դարերի միջից, դարերի խորքից է գալիս, որպէսզի արիւնը եռայ տարագիր հայի երակների մէջ:

Յատկանշական են Կարապետի զգացումները հայրենիքում, զգացում, որ իր արտացոլքն է գտնում մի քանի պատկերներում: Կարապետը, կամ իր ստեղծած կերպարները հայրենիքում հարազատ չեն զգում իրենց, այնտեղ էլ հողի տէրը չեն, այցելու են միայն: Դա որքան էլ տարօրինակ, բայց այդքան էլ անսովոր երեւոյթ էր այդ ժամանակաշրջանում օտար ափերից մեծ կարօտով ու սպասումներով առաջին անգամ Հայաստան այցելող սփիւռքահայերի փորձառութեան մէջ: Նոյնն է զգացել Դայանա Տէր-Յովհաննիսեանը՝ օտար ճամբորդ, զբոսաշրջիկ հայրական հողում, ուր չի կարող մնալ, բայց եւ չի կարող թողնել ու հեռանալ²⁹:

29 Stu "Diaspora II," էջ 70, About Time հատորում:

*I am the stranger
in my father's land,
the traveler to the country
I can neither leave
nor stay,
a foreigner in the place,
where millenniums ago
my kind was bred.*

.....
*I am the tourist
from far away
where I left the tables of plenty
thirsty and unfed.*

Նոյն զգացումն է ունեցել Յարութին Պերպերեանը առաջին անգամ Հայաստանում, արտացոլումը՝ օրինակ «Ցաւագրկում» բանաստեղծութեան մէջ:³⁰ Մայքլ Առլէն Կրտսերը (Michael J. Arlen) իր այցելութեան առաջին օրերին պանդոկի սենեակում փակուած, չէր ցանկանում ոչ ոքու հետ շփուել, որեւէ տեսարժան վայր այցելել: Նա նոյնիսկ մերժեց Հայոց Յեղասպանութեան յուշահամալիրում նահատակների յիշատակին ծաղիկներ նուիրել, ու կանգնեց անմար կրակի առջեւ, նայեց բոցերին, «անզօ-սաքսոն սառնութեամբ», անզգացում, մտքով անշատուած³¹:

Պատճառների յաճախանք

Յեղասպանութիւնը վերապրած երկրորդ սերնդի կեանքում կրկնուող երեւոյթ է պատրանքների յաճախանքը, երբ ենթական երագների, կամ ասելի ճիշտ՝ գառանցանքի ձեւով փոխադրում է այն վայրերը ուր ինքը երբեք չի եղել, բայց ուր ծնողը ծննդավայր է կոչել, վայրը՝ ծնողի նկարագրած դժոխային դէպքերի: Ժանին Այթունեանի հոգեվերլուծութիւնը, յենուելով Զիգմունդ Ֆրոյդի “Construction in Analysis” (1937) առաջադրած վարկածի վրայ, բացատրում է՝ թէ ինչպէս այդ սարսափելի տեսարանները գառանցանքի տեսքով այցելում են զաւակներին նրանով հանդերձ, որ դրանք ոչ մի առնչութիւն չունեն նրանց առօրեայի հետ. «Պատճառն այն է, որ անցեալը հալածում է վերապրողի ժառանգ՝ ենթակային, ով չգիտէ ինչպէս իւրացնել, մարսել այդ անցեալը նրա ազդեցութիւնը չէզոքացնելու համար, քանի որ չգիտէ ո՞ր տեղաւորել, ինչպէ՞ս տեղաւորել իր իսկ անցեալի պատմութեան մէջ, երբ դա ոչ ժամանակի եւ ոչ տարածութեան տեսակէտից իր գոյութեանը չի առնչում³²: Natan Kellermann-ը trauma-ի այդ տեսակ փոխանցումը կենսաբանական կամ ծագումնաբանական (Biological

30 Տեւ՝ «Սահմաններ» բանաստեղծութիւնների ժողովածու, Երեւան, 2007:

31 Տեւ՝ *Passage to Ararat* (New York, Farrar, Straus & Giroux, 1975), էջ 72: Ի հարկէ, Առլէնը նկարագրում է իր ապրած աստիճանական հոգեփոխութիւնը: Այցելութեան վերջին օրը, երկրորդ անգամ անմար կրակի առջեւ կանգնած, աչքերին ինքնագիտակցութեան արցունքներ, հոր ձեռքն է զգում իր ձեռքի մէջ: Իր վախճանուած, հայրութիւնը ուրացած իր հետ էր այդտեղ: Ինքնագիտակցութեան անակնկալ զգացումը նրան էլ էր հայրենիք վերադարձրել (էջ 254-256):

32 Տեւ՝ “Parcours d'un écrit de survivant,” էջ 129-130, *Mémoires du génocide arménienne: Héritage traumatique et travaille analytique* (Paris: Presses universitaires de France, 2009) հատորում:

or genetic transmission) է անուանում եւ յարում, որ ծայրահեղ պարագաներում այդ փոխանցումը ծնողից զաւակին լինում է ժառանգական հիւանդութեան պէս³³:

Այս երեւոյթն են վկայում Դայանա Տէր-Յովհաննիսեանը, Ալիսիա Կիրակոսեանը եւ ուրիշներ: Բայց Կարապէնցը, որ գոնէ առերեւոյթ, անմիջական կապակցութիւն չունի այդ վայրերի եւ այնտեղ պատահած դէպքերի հետ: «Ես որ ամբողջ կեանքում յետ չեմ նայել, այդ գիշեր Հարթֆըրդի Բուշնոյ սրահում յանկարծ անդրադարձայ, որ տարիներիս ամբողջ երթի վրայ միշտ կախուած է եղել իմ նախնիների շուքը, որպէս յարատեւման բնագոյ ու արեան ծայն, իբրեւ խարիսխ գոյութեան»:³⁴ Այդ գիշեր, Զաք Կարապետեանը, որպէս ամերիկացի լրագրող, մասնակցում է URFA (Urban Renewal Federation of America, Ամերիկայի Քաղաքային Վերանորոգման Դաշնութիւն) համագումարի բացման նիստին: Բոլոր մասնակիցների կրծքին փակցուած է URFA վերտառութիւնը, սրահը զարդարուած է նոյն սկզբնատառերը կրող պատառներով: Ու կատարում է անբացատրելի: Սփիւռքահայ մարդու առօրեայ կեանքի վրայ ճնշող Հայոց Եղեռնը անբեկ, քանդել է կեանքի բնական օրէնքները, խախտուել, շփոթի են մատնուել ժամանակի ու տարածութեան օրինաչափերը: Զաք Կարապետեանը այլեւս չի լսում բեմից արտասանուող կազմակերպութեան նախագահի զեկոյցը: URFA մակագրութիւնները ամենուրեք նրան Ուրֆա են փոխադրել: Կարծես բեմից Նշան Պեշկոյաշեանն է խօսում իրեն: 1915-ի Ուրֆայի հերոսական ինքնապաշտպանութիւնն է նկարագրում ու դրուատում: Կարապէնցը լսում է, «Լայնածաւալ ու աննախընթաց ողբերգութեան մը մէջ, Ուրֆան կարկառեց արութեան ապառաժներ ու արծաններ: Ու ըսաւ, -Միայն գառներու հօտ չենք մենք Հայերս, այլ մարտիկներու մատեան գունդ: <...>: Պարծա՛նք մեկնողներուն ու պատի՛ւ մնացողներուն» (էջ 38-39):

Մեր նախնիների ստուերները հետեւում են մեզ ու մեզ հետ են միշտ:

Յետոյ յանկարծակի մտովին շեղում դէպի խորը անցեալ, թէ՛ ներկայ. այդտեղ էլ շփոթ է տիրում: Կարապէնցը սկսում է Աստղիկի եւ Վահագնի սիրոյ պատմութիւնը պատմել. բայց հեթանոս Հայաստանի այս երկու աստուածները վերամիաւորուել են Նիւ Եորքի Մանհա

33 Natan P. F. Kellermann, "Transmission of Holocaust Trauma" յօդուածը կարելի է փնտռել <http://yadvashem.org> կայքէջում:

34 3. Կարապէնց, Մեր նախնիների ստուերները էջ 31-49, մէքերումը էջ 40-ից, գրուած է 1986-ին, հրատարակուած է «Անկատար» հատորում:

թանում եւ սիրաբանում են ու նորից անհետանում հեռու անցեալում: Պատկերը աւարտում է Կարապենցի մէկ յիշողութեամբ՝ Երեւանի Արուսեան փողոցում միասին ճեմող հայ վիպասանն էր ասում. «Այս ժողովուրդը յաւերժական է, քանզի իր մէջ կրում է իր նախնեաց աւանդը, որը առօրեայ պատգամ է բիրաւոր ծայներով: Մենք չենք մոռանում անցեալը, համոզուած լինելով, որ մեր այսօրն ու ապագան անցեալի վրայ են հիմնուած, առանց որի կը խարխիլէր մեր ազգային գոյատեւման պատուանդանը: Խօսքս քարացած անցեալապաշտութեան մասին չէ անշուշտ, այլ այն մասին, թէ ազգերը իրենց մեծ մեռելների կենսքով են ապրում: Եթէ մոռանանք Արուսեանին, մոռացած կը լինենք մեզ» (էջ 49):

Յեղի արիւնոս անցեալը դեռ մանկութիւնից եւ համակել նրա հոգին

Կարապենցը ծնունց ու մեծացաւ Թաւրիզում: Երբեք չիմացաւ, որ իր մայրը՝ Անահիտը, Ուրմիայում թուրքի վառած դժոխսային կոտորածներից էր ազատուել՝ միակը իր ընտանիքից: 1918-ին, երբ ռուսները լքեցին իրենց հսկողութեան տակ առած Իրանի Ատրպատական նահանգը ու հեռացան, միանգամայն սրունց տեղացի թուրքերի վերաբերմունքը հայերի հանդէպ, դրան աւելացան նաեւ քրդական հրոսակախմբերի ուսնձգութիւնները, կողոպուտ, սպանութիւններ: Սալմաստ եւ Ուրմիա հասած Վանի գաղթականները սարսափելի պատմութիւններ էին պատմում. իսկ թուրքական բանակը, օգտուելով ադիթից, մտել էր Ատրպատական ու առաջանում էր՝ կոտորելով ու ւերելով հայկական գիւղերն ու քաղաքները: Անահիտը եւ իր առաջին ամուսինը այդ ժամանակ Ուրմիայի հայոց դպրոցում ուսուցիչներ էին:

Անահիտը երբեք առիթը չունեցաւ Յակոբիկին պատմելու իր գլխի եկածը: Փոքրիկը չորս տարեկան էր, երբ ծնողները բաժանուեցին եւ պարսկական օրէնքի համաձայն երեխան հօր մօտ մնաց, մայրը հեռացաւ: Բայց Յակոբիկը միշտ երազեց մօր մասին, որին երբեք չճանաչեց, «որը սակայն միշտ ներկայ է իմ ենթագիտակցութեան մէջ ամենից լուսեղէն մատուռում»³⁵: Մօր մահից յետոյ, երբ Կարապենցը

35 Յ. Կարապենց, Մօրս անաւարտ օրագիրը, էջ 60-77, մէջբերումը էջ 61-ից, գրուած է 1986-ին, երբ նոր էր ստացել մօր օրագիրը, հրատարակուած է «Անկատար» հատորում: Այս գողտրիկ պատկերում Կարապենցի մանկութեան յիշողութիւնները միաձուլուած են մօր օրագրին կատարած յղումների հետ, մի ժողովրդի հոգեվարք, մի ընտանիքի կործանում եւ մի անմայր մեծացող ապագայ մեծ գրողի նկարագրի ծեւաւորման նախակիցը:

վաղուց արդեն Ամերիկա էր հաստատուել, նրա ձեռքն ընկան մօր 215 էջանոց անաւարտ յուշերը: Այդ ձեռագրի ընդմիջից Կարապենցը կարողացաւ պատկերացնել մօր տառապանքը, երբ իր աչքի առջեւ մորթեցին ամուսնուն, առեւանգեցին երկու զաւակներին, իրեն էլ քուրդի հարեմ խորթեցին: Ամիսներ տանջալից կեանքով ու լլկանքի մէջ ապրելուց յետոյ, Անահիտին յաջողութեց ազատուել ու Թաւրիզ հասնել: Առաջնորդ Սրբազան Մելիք-Թանգեանը յատկապէս կարգադրել էր հայ ուսուցչուհուն գտնել եւ Թաւրիզ բերել: Անահիտի օրագիրը ընդհատում է, երբ դեռ նա իր երկրորդ ամուսնուն՝ Յակոբի հօրը չէր հանդիպել. «Այս բոլորը պատահել է ինձանից առաջ, երբ իմ ճիչը տակաւին չէր լսուել աշխարհում: Ու սակայն իմ ծնունելուց առաջ եւ իմ ծնունելուց յետոյ ես լսել եմ օրհասական ճիչերը մի ամբողջ ժողովրդի, Պարսկահայքից սկսած մինչեւ Փոքր Հայք, երկրորդ ու Չորրորդ Հայքերից մինչեւ Աղձնիք, Մոկք, Կորճայք, Վասպուրական, մինչեւ Տայք, Այրարատ ու Փայտակարան, մինչեւ արաբական անապատները, մարմնի հետ հոգու բեկումը, խելագարութիւնը ամբողջ իրականութեան, ջարդուած հայելիների մէջ արտացոլումը հոգեվարքի հոնդիւնների, մէկ առ մէկ, մէկ ու կէս միլիոն նահատակ, մնացորդացի գազազած հայեացքը, շմաճ երկրի ու երկնքի միջեւ խելագարների անվերջ կարաւանները, անէծքը արշալոյսի, այս հողմացրի հայրութիւնը, իմ քոյրերն ու եղբայրները, մաղձը առ Աստուած» (էջ 71): Trauma-ի կենսաբանական (biological or genetic) փոխանցման օրինակ չէ սա:

Կարապենցը իր զգայուն հոգու ծալքերում կրում էր կոտորակուած ու հայրենակորոյս հայ ժողովրդի տառապալից անցեալի ամբողջ իրականութիւնը, որ իր կեանքի բոլոր հանգրուաններում պիտի արտայայտուէր, պիտի հնչեցնէր ահագանգը մարդկային ողբերգութեան: Ինքը ապրէր որպէս այդ թոհուրոհի մէջ բռնուած յաւիտենական արտրականը:

Տեղասպանութեան ուրացումը զէմքի ուժով դիտի լռեցուժ

Կարապենցի կերպարները հարազատ արտացոլքն են իրենց ժամանակի հոգեբանութեան, սփիւռքահայի հոգեբանութեան եւ նրա քաղաքական մտքի աստիճանական զարգացման: Պատմական յիշողութիւնը փոխանցուել էր, պահանջատիրութեան սաղմերը ծիլեր էին արձակել: Հայոց Տեղասպանութեան Հիմամտակից ի վեր, թուրքի գործած ու անպատիժ մնացած ոճրի համաշխարհային ճանաչ-

ման համար ցույցերով, գրչով ու քաղաքական քարոզչությամբ տարուող խաղաղ պայքարին զուգընթաց, հայ երիտասարդը այժմ բռնի միջոցների էր դիմում՝ պատժելու ցեղասպան թուրքի յաջորդներին՝ կատարուած ոճիրը ուրացողներին: Նպատակն էր նաեւ քաղաքակիրթ աշխարհի համար անընդունելի, այսպէս կոչուած ահաբեկչական գործողութիւններով աշխարհի ուշադրութիւնը Հայկական Ղատին գրաւել, անտարբերութեան սառոյցը կոտրել: Թուրքի ժխտողական կեցուածքը զէնքի ուժով պէտք է տապալուէր: Հայոց զինեալ պայքարը պիտի զուգակցէր վաղուց տարուող եւ նպատակին չհասնող խաղաղ պայքարին: 1970-ական թուականների սփիւռքեան պահանջատէր հատուածը այդպէս էր համոզուած:

Կարապենցը անտարբեր չմնաց այդ պոռթկումներին, բաժնեկիցը դարձաւ առաջադրուած նոր քաղաքական մտածողութեան: «Սենեակ թիւ 842»ը³⁶ Կարապենցի յղացքաւորումն է զինեալ պայքարի, մարմնաւորումը նրա ընդվզումի՝ «երբ մի ամբողջ ժողովրդի եղեռնը լուսանցքի վրայ փոքրիկ տառերով գրում է որպէս մի անխուսափելի դրուագը Առաջին Պատերազմի ընդհանոր արհաւիրքի» (էջ 228): Թուրք գնդապետը փորձում է բռնութեամբ, Թուրքիայի բանտերի ֆիզիքական չարչարանքների իւրայատուկ մեթոդներով ու հայիոյանքներով, խոստովանեցնել թուրք հիւպատոսի սպանութիւնը իրագործած խմբի անդամ Մանուէլին: Մանուէլը հակադարձում է, «Եթէ ես նոյնիսկ բացատրեմ, Պրն. Գնդապետ, դուք չպիտի հասկանաք ամբողջ եղելութիւնը որովհետեւ Հիւպատոսը լոկ հիւպատոս չէր, այլ խորհրդանշանը անմեկնելի մի բարբարոսութեան, որի անմիջական ժառանգորթն էք դուք եւ համայն մարդկութիւնը» (էջ 223): Կարապենցի համար Մանուէլը միայն մի հայ ազատամարտիկ չէր, նա անարդարութեան դէմ պայքարի խորհրդանիշն էր, «մարդկութեան կէտը փտում է աքսորավայրերում ու բանտերում, գաղափարի, խղճի ու դաւանանքի մարտիկներ, որոնց միակ յանցանքը մարդկային իրաւունքի պաշտպանութիւնն է...» (էջ 227): Այս հաստատումով, Կարապենցը 1970-1980-ականների զինեալ պայքարը դուրս է բերում նեղ ազգային շրջանակից եւ դիտարկում է իբրեւ մի արտայայտութիւնը

36 Սենեակ թիւ 842, էջ 217-240, «Անկատար» հատորում: Թիւ 842 սենեակը Նիւ Եորքի մի պանդոկի համարներից մէկն էր ուր պատմուածքի հերոս Մանուէլը իր սիրած կնոջ հետ գաղտնի հանդիպումներ էր ունենում: Եւ այդ յուշերը նրա միակ սփոփանքն էին, երբ բանտային սարսափելի տաժանքների տակ ուշաբաւի զգայախաբութեան պատրանքներին էր յանձնում:

աշխարհի անիրաւում ու շահագործման ենթարկուած տարրերի եւ ժողովուրդների արդարութեան հասնելու պայքարի:

Կարապենցը հաւատացողն էր այն տեսութեան, «թէ արուեստագէտը, այս դէպքում վիպասանը, է նաեւ պատմաբան, ապա նա իր գործերում արտացոլում է ժամանակի կենցաղն ու բարքերը, հասարակական հոգեբանութիւնն ու քաղաքա-տնտեսական դրոյթները»: Կարապենցը ջանաց «հաւատարիմ մնալ այդ կոչմանը»: ³⁷ Նա ամենայն խղճմտութեամբ տուեց իր ժամանակի հարազատ պատկերը: Նկարագրեց հայ մարդու, մանաւանդ՝ Ամերիկա հանգրուանած տարագիր հայի մերթ յաջող, մերթ ծախող մաքառումները՝ հանապազօրեայ պայքարը գոյատեւման, օտար միջավայրում ինքն իր տեղը գտնելու, իր ազգային ինքնութիւնը տեղի ամենակոյ մշակոյթի ու քաղաքացիական պատկանելիութեան հետ հաշտեցնելու եւ կեանքն ըմբռնելու, սիրելու ու սիրուելու: Նկարագրեց նրա յուսահատութեան հասնող անբուժելի կարօտը հայրենիքի, որ կարող էր լինել իր ծննդավայրը Արեւմտեան Հայաստանում կամ Խորհրդային Հայաստանում, վերադարձ դէպի որոնց անհնարին էր. իսկ երբեմն էլ այն հայրենիքը, որին երբեք չէր տեսել բայց երագել ու ձգտել էր միշտ: Կարապենցը իր կեանքի մեծ մասը, շուրջ կէս դար, ապրեց ու ստեղծագործեց Ամերիկայում: Ամերիկան նրա գրականութեան անբաժանելի մասը դարձաւ՝ ֆիզիքական, հոգեկան եւ բնազանցական իմաստով, բայց մնաց լուսանցկային, չտիրեց նիւթին: Հայրենիքը, չտեսած Հայաստանը անջնջելի մնաց նրա երեւակայութեան մէջ ու դարձաւ փորձաքարը իր եւ իր ստեղծած կերպարների ինքնութեան ու աշխարհնկայումի: Եւ որովհետեւ հայրենիքը մնաց անհասանելի, ինքնութեան երկուութիւնը անելի սրուեց դարձաւ հոգեվիճակ, յաւիտեան աքսորականի հոգեվիճակ՝ դարձաւ անտեսանելի կարմիր թելը որ անցնում է նրա գրականութեան միջով ծայրէ ի ծայր:

Կարապենցը ցանկացաւ Խորհրդային Հայաստանը տեսնել աշխարհացրի հայ մարդու մօր դերում, հովանատր ու հոգատար: Սփիռք-Հայաստան յարաբերութիւնները՝ «պարզ ու անձէս, անկեղծ ու համարձակ, եթէ ուզում ենք հասկանալ իրար, առանց գունաւորումի, առանց նախապաշարման, առանց պայմանականութեան, յանուն հայութեան ու հայրենիքի ամբողջականութեան, յանուն մարդու արժանապատուութեան» (էջ 84):

³⁷ 3. Կարապենց, *Գրողը եւ իր գործը*, էջ 83-86, մէջբերումը էջ 84-ից, գրուած է 1986-ին, հրատարակուած է «Երկու աշխարհ. Գրական փորձագրութիւններ» հատորում:

Կարապենցը բաժնեկից դարձաւ հայոց ցեղասպանութեան ուրացման եւ աշխարհի անտարբերութեան դէմ հայ մարդու յուսահատ պայքարին: Բողոքեց աշխարհում տիրող անարդարութիւնների, «մարդու ազատութիւնն ու արժանապատուութիւնը կաշկանդող երեւոյթների»³⁸ դէմ: Դարձեալ, հաւատալով, որ արուեստը մարդկութեան ազնուագոյն յոյսն է, փորձեց իր գրչով պայքարել իշխանութիւնների ոտնձգութիւնների դէմ, «նրանց ուլքեր ամէն պատեհութիւն շահագործում են ամրապնդելու իրենց իշխանութիւնը՝ ոչ այնքան ընդհանուրի շահերից ելնելով, որքան ինքնայարատեւման ամրոցներ կառուցելով» (էջ 90): Կարելի չէ չտեսնել երեք տասնամեակից աւելի տարիներ առաջ արտայայտուած այս մտքերի, ինչպէս նաեւ սփիւռք-հայրենիք (Խորհրդային Հայաստան) յարաբերութիւնների նրա բանաձեւման նորիմաստ հնչեղութիւնը այսօր:

Կարելի չէ չեզրականացնել, որ Կարապենցի գրականութիւնը սփիւռքն է տարրալուծուած, իսկ սփիւռքը՝ եղեռնն է դեռ չմարսուած, երկարաձգուած:

Քանալի բառեր: Ազգային ինքնութիւն, Ազգային պատկանելիութիւն, Քաղաքացիական պատկանելիութիւն, ինքնութեան երկուութիւն, հայոց ցեղասպանութիւն, պատմական յիշողութիւն, սփիւռք - Սովետական Հայաստան յարաբերութիւն, սպիտակ ջարդ, հայապահպանում, պատրանքների յաճախանք, Trauma-ի փոխանցում, խաղաղ եւ զինեալ պայքար:

38 Յ. Կարապենց, *Գրողը որպէս բողոքի ձայն*, էջ 87-90, մէջբերումը էջ 88-ից, գրուած է 1988-ին, հրատարակուած է «Երկու աշխարհ. Գրական փորձագործութիւններ» հատորում:

SUMMARY

Rubina Perroomian

Doctor of Middle Eastern Languages and Cultures

THE ETERNAL EXILE, CAUGHT IN THE COMMOTION OF THE BIG CITIES

Hakob Karapents was a prolific Armenian Diasporan prose writer with penetrating insight into the darkest depths of the inner world of his characters, each one of whom carries a fragment of the author's own psyche permanently branded with the pain and yearning of his exiled people. Karapents lived in each one of them; he is one of them; he is them.

He remained preoccupied with the predicament of Armenian refugees, survivors of the Armenian Genocide or expatriates escaping political persecutions in Soviet Armenia, especially those who somehow reached America. His literature is the testimony of the mentality of his time, the ups and downs of the life of these refugees in their distressful, many times futile, struggle to adjust to the new, unfamiliar environment, overcome the perturbing feeling of alienation, inferiority, and loneliness. They lived in a cocoon, segregated from the mainstream society to be able to preserve their Armenian identity. His short story, "Jefeson AMN" (Jefferson, U.S.A) represents the microcosm of the Armenian American Diaspora, with the first-generation survivors of the Genocide reaching America, living ghettoized, with an unfulfilled hope of healing their wounds and returning home. The second generation is more open to the New World, the third generation feels like an American with an Armenian origin but is considered lost and assimilated for not speaking Armenian, for thinking themselves as human beings first, Armenian second.

He became the voice of the victims of injustice in the world protesting the exploitation and oppression of the governments. He sympathized with the young Armenian activists who fought for the world recognition and

against the denial of the Armenian Genocide. He admits feeling sometimes as a being who leads a double life, meandering in the unending tunnel of duality. He shared the common traits of the exile yearning for the homeland, real or imagined. Armenia, he had never seen, loomed large in his imagination and became the touchstone of his creative writing.

Karapents was not only the chronicler of the aftermath of the Genocide, but himself a bearer of the brunt of the memory and the effects of the Armenian Genocide, an eternal exile caught in the commotion of big cities.

Keywords: National identity, ethnic belonging, allegiance to the State (Sense of citizenship), dual identity, Armenian Genocide, historical memory, Diaspora-Soviet Armenia relationship, White massacre, Preservation of Armenianness, Frequent sparks of fleeting hallucinations, transmission of trauma, peaceful and armed struggles.